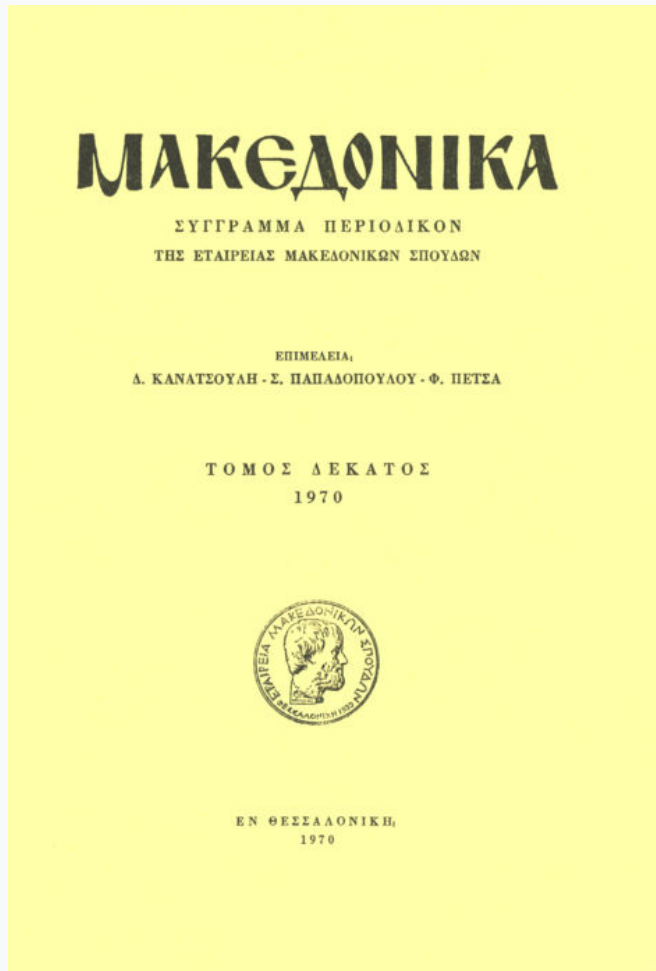

Μακεδονικά

Τόμ. 10, Αρ. 1 (1970)

Έλεγχος κριτικής

Παναγιώτης Κ. Γυιόκας

doi: [10.12681/makedonika.784](https://doi.org/10.12681/makedonika.784)

Copyright © 2015, Παναγιώτης Κ. Γυιόκας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γυιόκας Π. Κ. (2015). Έλεγχος κριτικής. *Μακεδονικά*, 10(1), 293–298. <https://doi.org/10.12681/makedonika.784>

ρούσης βιβλίου». Δὲν γνωρίζω ἂν μέχρι σήμερα ἔχει γίνει κάποια διόρθωση στὸ σφάλμα αὐτὸ, ὁ εἰκονιζόμενος ὅμως μοναχὸς δὲν εἶναι καθόλου ὁ Παῦλος ὁ Εὐεργετινός, ἀλλὰ ὁ ὄσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (βλ. σκίτσο τοῦ ὄσιου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτη ἀπὸ παλιῆς ἐκδόσεως βιβλίων του στὴ Βενετία πρὸ ἀναδημοσιεύουσι οἱ Β. Γ. Μπιλάλης¹ καὶ J. Meyendorff²). Πιθανὸν καὶ ἐδῶ ὁ δαίμων τῶν τυπογραφείων νὰ μῆκε ἐκτοπιζόντας τὸν ὄσιο Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ τελευταῖος ἀπὸ πολλοὺς παρουσιαζόταν καὶ παρουσιάζεται σὰν συγγραφέας πολλῶν βιβλίων, ἀπὸ τὰ ὅποια ὅμως τοῦ ὀφείλουμε τὴ συστηματοποίηση τῆς ὕλης καὶ τὸν πρόλογο, ὅπως συμβαίνει καὶ στὸν «Εὐεργετινός»³.

Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

Ἀπρίλιος 1970

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Ἀπάντησις εἰς τὸν κ. Δημ. Κανατσούλην.

Ὁ καθηγητὴς κ. Δημήτριος Κανατσούλης μοι ἔκαμε τὴν τιμὴν νὰ γράψῃ ἑκτενὴ βιβλιοκρισίαν ἐπὶ τῆς διαλέξεώς μου, τῆς δημοσιευθεῖσης ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Συμμαχία τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε' μετὰ τοῦ Ἀννίβα κατὰ τῆς Ρώμης» εἰς τὸν Θ' τόμον τῶν «Μακεδονικῶν» σελ. 377-381. Ἀλλὰ ἀντὶ βιβλιοκρισίας ὁ κ. Δ. Κανατσούλης ἤσκησεν εὐκόλον πολεμικὴν. Δικαίωμα τοῦ καθενὸς νὰ ἐπικρίνῃ ὅτι ἐκδίδεται ὡς ἔντυπον καὶ τίθεται εἰς δημοσίαν κυκλοφορίαν. Ἐπειδὴ ὅμως συμπίπτει ἡ ἰδιότης τοῦ ἐκδότου «Μακεδονικῶν» καὶ ἡ τοῦ βιβλιοκριτοῦ, φρονῶ ὅτι ἔδει νὰ τεθῆ τὸ βιβλιοκριτικὸν του σημείωμα ὑπ' ὄψει μου πρὸ τῆς ἐκτύπωσώς, διὰ ν' ἀπαντήσω εἰς τὸ αὐτὸ ἔντυπον ἐν συνεχείᾳ. Διότι οἱ ἀναγνώσται τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ κ. Κανατσούλη δὲν θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀναγνώσται καὶ τῆς παρουσίης ἀπαντήσεώς μου.

Ἄς ἔλθωμεν ὅμως εἰς τὸ κείμενον τῆς κριτικῆς. Ὁ κ. Κανατσούλης ἔγραψε τετρασέλιδον βιβλιοκρισίαν. Ἐάν ἑσταμάτα εἰς τὰς 28 πρώτας σειράς τοῦ κριτικοῦ του σημειώματος, θὰ εἶχον πάντα λόγον νὰ τὸν εὐχαριστήσω, διότι πράγματι ἀποδίδει τὸ γενικὸν νόημα τῆς διαλέξεώς μου, ἦτοι ὅτι ὁ Φίλιππος ὁ Ε', κινούμενος ὑπὸ τῆς πανελληνίου ιδέας, ἠγωνίσθη διὰ νὰ σώσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τὴν ὑποδουλώσιν εἰς τοὺς Ρωμαίους.

Ἄλλ' ὁ βιβλιοκριτὴς ἐπιμένει νὰ προσθέσῃ καὶ τὰς ἰδικὰς του κρίσεις ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ γράφει «οἱ βασιλεῖς τῆς ἑλληνιστικῆς Μακεδονίας ἀπέβλεπον ἅπλως εἰς

1. Β. Γ. Μπιλάλης, Ὁ ὄσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1749-1809), Ἀθήναι 1969, ἐξώφυλλο.

2. J. Meyendorff, St. Gregoire Palamas et la mystique Orthodoxe, Paris (Seuil) (1959), σ. 146.

3. Πρβλ. καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου «Ὁ Ἄορατος Πόλεμος» ὁ ὄσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ἔβαλε γιὰ τίτλο: «Βιβλίον ψυχοφελέστατον (sic) καλούμενον... ἄορατος πόλεμος. Συντεθὲν μὲν πρὶν παρὰ τινος σοφοῦ ἀνδρός, καλλωπισθὲν δὲ νῦν καὶ διορθωθὲν... παρὰ... Νικοδήμου...» (Βενετία 1796), τὸ ἴδιο βιβλίον ὅμως ἔφθασε νὰ ἐκδοθῆται μὲ τὸν ἐξῆς τίτλο: «Βιβλίον ψυχοφελέστατον (sic) καλούμενον ἄορατος πόλεμος συντεθὲν παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυρίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου...», Ἐν Ἀθήναις, τύποις «Προμηθεύς», 1922».

τήν διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, τὴν διαφύλαξιν τῶν κτήσεων τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ τὴν διὰ παντὸς τρόπον ἀποτροπὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐγκατασταθῇ πᾶσα ἄλλη μεγάλη δύναμις εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Ἡ Ρώμη καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἔδιδεν ἀφορμὴν ὁ Φίλιππος, θὰ ἀνεμγνύετο ὀπισθῆποτε εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, ὄχι διότι τότε εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται εἰς τοὺς πολιτικοὺς κύκλους τῆς Ρώμης ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατίας, ἀλλὰ διὰ λόγους ἀμύνης, ὅπως συνέβη καὶ προηγουμένως μετὰ τὸν πρῶτον Καρχηδονιακὸν πόλεμον διὰ τῆς δημιουργίας μικροῦ προτεκτοράτου πέραν τοῦ Ἰδρίου».

Ὁ ὅρος «ἰσορροπία τῶν δυνάμεων» εἶναι ἀνεπιτυχὴς κατ' ἐμέ, διότι ἡ δύναμις τῶν Μακεδόνων ὑπερῆγεν ἀναμφισβητήτως ἔναντι τῆς δυνάμεως ὄλων τῶν ἄλλων πόλεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ δὲ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀνεγνωρίζοντο, ὡς εὐεργεταὶ καὶ προστάται ὑπὸ ὄλων τῶν Ἑλλήνων τῆς μεγάλης συμμαχίας ἢ ἀμφικτυονίας, ἣτις εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἀνεσυστήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου Δάσσανος. Δὲν ὑπῆρχε συνεπῶς ἰσορροπία δυνάμεων, διὰ ν' ἀποβλέπουν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, ἀλλ' ὑπεροχὴ δυνάμεων. Οὐτὲ εἶχον «κτήσεις» ἐν Ἑλλάδι οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, ὡς εἶχε κτήσεις (ἀποικίας) ἡ Γαλλικὴ ἢ ἡ Βρετανικὴ αὐτοκρατορία. Εἶχον ἀπλῶς φιλομακεδονικὰ κόμματα ἐξ ἐντοπίων εἰς τὰς ἐλευθέρως ἑλληνίδας πόλεις καὶ φρουράς Μακεδονικὰς, εἰς Ὁρχομένον τῆς Πελοποννήσου καὶ ἄλλαζου, πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης. Οὐτὲ κἂν φόρου ὑποτελεῖ κατέστησαν πόλιν τινὰ ἑλληνικὴν οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀδόκιμος συνεπῶς φαίνεται ὁ ὅρος «κτήσεις», τὸν ὅποιον ἐχρησιμοποίησεν ὁ βιβλιοκριτὴς. Ἀτυχὴς κατ' ἐμέ εἶναι καὶ ἡ κρίσις τὸν ὅτι ὄηθεν «διὰ λόγους ἀμύνης» ἡ Ρώμη ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ὑποτάξῃ τὸν Ἑλληνισμὸν, ἐνῶ τὸ ἐπραξεν ἀγομῆν ἀπὸ τὴν μέθην τοῦ ἐπекτατικοῦ τῆς ἰμπεριαλισμοῦ. Ποιοὶ λόγοι ἄλλωστε ἀμύνης ὄθησαν τὴν Ρώμην νὰ ἐκστρατεύῃ καθ' ὅλοκλήρου τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας; Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Holleaux ὅτι δὲν εἶχεν ἀρχίσει τότε ἀκόμη νὰ διαμορφώνεται εἰς τοὺς πολιτικοὺς κύκλους τῆς Ρώμης ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατίας, δὲν θεωρεῖται βάσιμος. Πάντως εἶναι δυσπαράδεκτος ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ ὑποδούλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ρωμαίους ἐκ λόγων ἀμύνης, διότι αἱ ἐκ δυσμῶν ἐπιδρομαὶ ἐπανειλημμένως ἔκτοτε ἐπληξαν τὴν χώραν μαζ μετὰ κατακτιτικούς καὶ ληστρικούς σκοποὺς (Νορμανδοί, Σταυροφοροὶ, Ἴταλοι).

Πέραν τῆς παραθέσεως τῶν κρίσεων τοῦ τούτων ὁ βιβλιοκριτὴς πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστας ὅτι ὄηθεν ἡ διάλεξις μου «παρουσιάζει ἑλλείψεις τινὰς ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδου καὶ γέμει ἀνακριβειῶν καὶ σφαλμάτων». Δὲν γνωρίζω τὸν κ. Κανατσούλην καὶ ἐκπλήττομαι διὰ τὴν τόσον ἄβρᾶν φιλοφροσύνην του.

Ποῖα εἶναι αἱ ὄηθεν ἑλλείψεις ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδου; Ὅτι ἐνῶ τὸ θέμα μου ἦτο ἡ συνθήκη τοῦ Φιλίππου μὲ τὸν Ἀννίβαν κατὰ τῆς Ρώμης, πολὺ ὀλίγον ἠσχολήθη μὲ αὐτὴν, ἐνῶ ὄηθεν παρέθεσα πληθὸς «ἀσημάντων λεπτομερειῶν» διὰ γεγονότα προηγηθέντα ταῦτα, ὅπως ἀκριβῶς ἐκτίθενται εἰς τὸν Πολύβιον. Ἀλλὰ ἐγὼ ὀμίλησα καὶ ἔγραψα, ὡς πολιτικός, διὰ νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς τὸ εὐρὸ κοινὸν ὅτι ἡ ἱστορικὴ περίοδος τῆς κατακτήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τῆς Ρώμης, δὲν περιλαμβάνει μόνον γεγονότα, τὰ ὅποια πληροῦν τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν μὲ τὸ αἶσθημα τῆς ἐντροπῆς καὶ τῆς ἀηδίας διὰ τὴν στέφην τοῦ Κουιντίου Φλαμινίου εἰς τὴν Κόρινθον, ὡς ἐλευθερωτοῦ, ἀλλὰ καὶ γεγονότα πληροῦντα τὴν ψυχὴν μας ἐθνικῆς ὑπερηφανείας. Διότι ὁ Φίλιππος ὁ Ε' ἦνωση τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὴν Ναύπακτον κατὰ τῆς Ρώμης καὶ συνεμάχησεν, ὡς μεγαλειόβηλος ἡγέτης μὲ τὸν Ἀννίβαν, διὰ νὰ συντρίψῃ τὴν Ρώμην, ἀλλ' ἀπέτυχε, ὅπως ἀπέτυχε ὁ Μέγας Ναπολέων ἢ ὁ οἰοσῆποτε ἄλλος ἀνεγνωρισμένος μέγας πολιτικός καὶ στρατιωτικός ἡγέτης.

Ἐκεῖνος, ὅστις ἐρμηνεύει τὴν ἱστορίαν, ὀφείλει νὰ σέβεται τὰ γεγονότα, ἀλλὰ δικαιούται νὰ τὰ κρίνῃ δικαιολογῶν τὴν γνώμην του. Αὐτὸ ἐπραξα καὶ ἐγὼ παραθέσας τὰ γεγονότα

τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν Ἑλλήνων, τὴν συμφωνίαν τῆς Ναυπάκτου, τὴν συνθήκην συμμαχίας τοῦ Φιλίππου μὲ τὸν Ἀννίβαν καὶ τὸ ἀτυχὲς τέλος τῆς. Ἐὰν ὁ ἐπικριτὴς μου θεωρῆ τὰ πολιτικοστρατιωτικά ταῦτα γεγονότα, ὡς ἀσήμαντα, δὲν δύναται νὰ τὸν παρακολουθήσω. Χωρὶς τὸ πλαισίον τῶν ἱστορικῶν τούτων γεγονότων ἢ ἀνάπτυξιν καὶ ἢ ἐμβάθυνσιν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς συνθήκης θὰ ἦτο ξηρὸν ἀνάγνωσμα, προσιτὸν μόνον εἰς τοὺς Πανεπιστημιακοὺς διδάσκαλους τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας. Αὐτοὶ ὁμῶς δύναται ν' ἀναγνώσουν τὸ σύγγραμμά μου «Φίλιππος ὁ Ε΄», ἡ πρώτη σύγκρουσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν Ρώμην», ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐκεῖ ἠδύνατο ὁ βιβλιοκριτὴς μου νὰ εὕρῃ τὴν ἐκτενεστέραν ἀνάπτυξιν τῆς συνθήκης καὶ τῶν πολεμικῶν γεγονότων. Ἄλλ' οὗτος, μολοντὶ ἔχει τὴν ἀξίωσιν ἀπὸ ἐμὲ νὰ παρακολουθῶ τοὺς μετ' ἐμὲ γράψαντας ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου ξένους συγγραφεῖς καὶ τὰ περιοδικά, ἀγνοεῖ τὸ σύγγραμμά μου τοῦτο, τοῦ ὁποῦο μικρὸν ἀπόσπασμα ἀπετέλεσεν ἡ διάλεξις μου.

Ῥοσστηρίζει ὁ κ. ἐπικριτὴς ὅτι ὁ ὄρος «convention adjointe à l'alliance», τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ M. Holleaux, εἰς τὴν 286 σελίδα τοῦ ἔργου του, Rome, la Grèce et les Monarchies hellénistiques au III siècle avant J. Chr. καὶ τὸν ὁποῖον παραθέτω ἐν σελ. 43 σημ. 2, ἀναφέρεται εἰς μεταγενεστέραν τῆς συνθήκης συμφωνίαν. Ὁ ὄρος οὗτος σημαίνει πρόσθετον σύμφωνον, ὑπογραφόμενον συνήθως ταυτοχρόνως μὲ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης συμμαχίας, μὴ ἀποτελοῦν ὁμῶς μέρος τοῦ σώματος αὐτῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ συμβαλλόμενα μέρη δὲν ἐπεθύμουν νὰ γίνῃ τοῦτο γνωστὸν, εἰμὴ μόνον εἰς λίαν περιορισμένον ἀριθμὸν προσώπων, διότι περιεῖχε στρατιωτικὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας, τὰς ὁποίας ἡ κατασκοπεῖα τῆς Συγκλήτου δὲν ἐπρεπε νὰ πληροφορηθῆ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ. Ἐνῶ ἡ συνθήκη συμμαχίας περιεῖχε γενικοὺς ὄρους περὶ συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, τὸ πρόσθετον αὐτὸ σύμφωνον κατὰ πρόδηλον πιθανότητα ἀνέφερε τὰς κινήσεις τοῦ Καρχηδονιακοῦ στόλου, τοὺς λιμένας ἐπιβιβάσεως καὶ ἀποβιβάσεως τῶν στρατευμάτων τοῦ Φιλίππου καὶ ἄλλας λεπτομερείας χρονικὰς καὶ ἀριθμητικὰς, αἱ ὁποῖαι ἐπρεπε νὰ παραμείνουν ἀπολύτως μυστικάι, διότι ἄλλως θὰ ἐκινδύνευεν ὀλόκληρος ἡ ἀσβατική ἐπιχειρήσις. Ἄλλὰ δὲν ἀποκλείεται τὸ πρόσθετον τοῦτο σύμφωνον νὰ σχετίζεται καὶ μὲ τὴν φράσιν τῆς συνθήκης «Βοηθήσετε δὲ ἡμῖν ὡς ἂν χρεῖα ἦ καὶ ὡς ἂν συμφωνήσωμεν» (Πολ. VII, 9, 11). Πάντως ἡ φράσις αὕτη ἀναφέρεται εἰς μεταγενεστέρας τῆς συνθήκης συμφωνίας, οὐδαμοῦ δὲ ἀναφέρεται ὅτι ἐγένοντο τοιαῦτα.

Ἡ φράσις τοῦ Holleaux «convention adjointe à l'alliance» ἢ «convention (symphonia) speciale» σημαῖνον πρόσθετον σύμφωνον ἢ εἰδικὴν συμφωνίαν, τὰ ὁποῖα συνήθως συνοδεύουν τὰς διεθνεῖς συμβάσεις, χωρὶς ν'ἀποκλείεται καὶ μεταγενεστέρα τοιαύτη. Δὲν μᾶς τὴν παρέδωκεν ὁ Πολύβιος, οὔτε ὁ Τίτος Λίβιος, δι' αὐτὸ καὶ ὁ Holleaux καὶ ὁ Berne, τοὺς ὁποίους παρέθεσα εἰς τὸ ἐπικριθὲν βιβλίον μου, τὴν ὑποθέτουν, ὡς ὑποθετικὴν δὲ πληροφορίαν τὴν ἀνέφερον καὶ ἐγώ. Μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ξενοφάνους καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς πρώτης συνθήκης ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἶναι πιθανότερον ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν θὰ εἶχον προσδιορίσει τὸν τρόπον δράσεως, δεδομένου ὅτι ἦτο δύσκολος ἡ νέα συνάντησις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συμβαλλομένων μερῶν.

Κατόπιν ὁ κ. ἐπικριτὴς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις «ἀκόμη», ὡς ἐπίρρημα ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἀκόμη». Ἄς λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσῃ τὴν σελίδα 29 τοῦ βιβλίου μου «Φίλιππος ὁ Ε΄», ὅπου ἡ συνθηκὴ περικοπῆ τοῦ Πολυβίου (IV, 36, 7 καὶ 8) ἔρμηνεύεται «διότι ὁ μὲν Φίλιππος δὲν εἶχε περατώσει «ἀκόμη» τὰς προπαρασκευὰς του».

Εἰς μίαν διάλεξιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὀφείλει ὁ ὁμιλητὴς εἰς 25 τὸ πολὺ σελίδας νὰ ἀναπτύξῃ σπουδαιότατα γεγονότα, διαδραματισθέντα ἐπὶ μίαν 50ετίαν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταρτίσεται μὲ τὰς ἄνευ σημασίας λεπτομερείας. Ἐπομένως, ἂν ἐπεθύμει ὁ ἐπικριτὴς μου νὰ πληροφορηθῆ, πῶς καὶ διατὶ ἀκριβῶς συνέβη ἡ σύγκρουσις τοῦ Φιλίππου μὲ τὸν Σκερδिलाῖδαν, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ τὴν 72 σελίδα τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε΄. Ἐκεῖ δύναται νὰ

εἶρη τὴν ἀκριβῆ σειρὰν τῶν γεγονότων ὀλιγώτερον περιληπτικὴν ἀπὸ τὴν διάλεξιν.

Ἄλλὰ δὲν ὀκνεῖ ὁ ἐπικριτὴς νὰ σημειώσῃ καὶ τὰ ἀντιγραφικὰ καὶ τὰ τυπογραφικὰ λάθη. Τὸν πληροφοροῦ, ὅτι αὐτὰ δὲν ὀφείλονται εἰς ἐμέ, ἀλλὰ εἰς τὸν διορθωτὴν τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἢ εἰς τὸν τυπογράφον. Οὕτω π.χ. ἐνὸς εἰς τὸ δακτυλογραφικὸν κείμενον τοῦ προλόγου μου γράφω περικοπὴν τῶν Ἀθλίων τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ (μετάφρασις Σκυλίτση σελ. 359-364) «ἂν δὲν ἔβρεχε τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 Ἰουνίου 1815, τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης θὰ μετεβάλλετο κλπ.» ὁ τυπογράφος ἢ ὁ ἐν λόγῳ διορθωτὴς —διότι ἐγὼ δὲν τὸ διόρθωσα, οὔτε τὸ εἶδον, εἰμὴ μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν—παρέλειψε τὴν λέξιν «δὲν» καὶ διὰ τὸν ἀναγνώστην, ὅστις γινώσκει διὰ λόγῳ ἀκριβῶς τῆς πεσοῦσης τότε βροχῆς δὲν ἐκινήθη τὸ πυροβολικὸν τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος καὶ ἠτήθη εἰς τὸ Βατερλώ, δημιουργεῖται ἀντίθετος ἐντύπωσις.

Ἐπίσης, ἐνὸς εἰς τὴν δακτυλογραφημένην σελίδα 5 σημ. 2 γράφω: Πολ. Δ. 3, I «Αἰτωλοὶ πάσαι μὲν δυσχερᾶς ἔφερον τὴν εἰρήνην...», ὁ διορθωτὴς τῆς Ε.Μ.Σ. ἢ ὁ τυπογράφος ἔγραψεν: «Αἰτωλοὶ πάσαι μὲν δυστυχῶς».

Ἐσαύτως, ἐνὸς εἰς τὸ δακτυλογραφημένον κείμενον τῆς 6ης σελ. σημ. 2 γράφω «τοῦτο τε εἰς Αἰτωλίαν καταγαγόντες αὐτανδρον», ὁ διορθωτὴς ἢ ὁ τυπογράφος ἔγραψε «καταγόντες».

Ὁμοίως, ἐνὸς εἰς τὸ δακτυλογραφημένον κείμενον τῆς 13 σελ. σημ. 3 γράφω «τοὺς Αἰτωλοὺς πολεμίους ὄντας ἠκούομεν τοῖς ὄροις τῆς χώρας συνεγγίζειν», ὁ διορθωτὴς ἢ ὁ τυπογράφος ἔγραψαν «τοὺς ὄρους τῆς χώρας ἡμῶν συνεγγίζειν». Τὰ αὐτὰ παρατηρῶ καὶ διὰ τὰ λοιπὰ τυπογραφικὰ λάθη, τὰ σημειούμενα ὑπὸ τοῦ ἐπικριτοῦ. Ὁ διορθωτὴς ἢ ὁ τυπογράφος λοιπὸν εἶναι οἱ λαθοπλάσται καὶ δι' αὐτὸ εἶναι μᾶλλον ὑπεύθυνος ὁ ἐπικριτὴς, ἂν ἦτο ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἐποπτεῖαν τῶν ἐκδόσεων τῆς Ε.Μ.Σ.

Εἰς τὸν Helmut Berne δὲν ἀπένευμα ἐγὼ τίτλον εὐγενείας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν πρώτην σελίδα σημ. 1 τῆς ἐπικριθείσης διαλέξεώς μου, ὅπου μνημονεῦω τὸ βιβλίον του ὡς ἔξῃ: Helmut Berne, Griechische Geschichte, τομ. 2 σελ. 329.

Ἀφήνον τὸν ἐπικριτὴν μου ν' ἀνακαλύπτῃ τὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ κειμένου καὶ νὰ τὰ ἐμφανίζῃ ὡς βιβλιοκρισίαν, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω τὰ ἀκόλουθα:

Ἐργατα τὸν Φίλιππον τὸν Ε', ὡς πολιτικός, ὅστις ὄφειλον νὰ ἐμφανίσω τὴν ὀρθὴν κατ' ἐμὲ ἀντιληψίν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς μίαν μεγάλην καμπὴν τῆς πορείας τοῦ ἔθνους, εἰς τὴν καμπὴν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ ν' ἀποκαλύψω διὰ εἰς τὴν περιόδον αὐτὴν δὲν ὑπάρχουν μόνον ἡ ἐπαίσχυντος συμπεριφορὰ ἐν Κορίνθῳ, ἀλλὰ καὶ ἡ πανελληνίως ἰδέα, χάριν τῆς ὁποίας ἠγωνίσθησαν οἱ Μακεδόνες μὲ πολλοὺς ἄλλους Ἑλληνας. Ἡθέλησα σεβόμενος τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Πολυβίου, τοῦ Τίτου Λιβίου, τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ Ζωνάρᾳ καὶ ἄλλων, εἰς οὓς παραπέμπο, διὰ νὰ δύναιτο νὰ γίνῃ ἐλεγχος τῶν γραφομένων μου, νὰ ἐμφανίσω τὴν ὀρθὴν κατ' ἐμὲ ἑρμηνείαν τῶν γεγονότων αὐτῶν, εἰς τρόπον ὅστε ν' ἀντλήσωμεν διδάγματα ἐποικοδομητικὰ διὰ τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ μας. Οἱ Ρωμαῖοι ἐπεδίωξαν, νὰ διαχωρίσουν τὸν ἱσχυροῦς Μακεδόνα ἀπὸ τοὺς ἐν παρακμῇ λοιποὺς Ἑλληνας, διὰ νὰ τοὺς κατακτήσουν εἰς τὸ σύνολον καὶ τὸ ἐπέτυχον, διότι δυστυχῶς εὗρον ἀπήχησιν εἰς τὰς στρεβλὰς ἀντιλήψεις πολλῶν Ἑλλήνων τῆς τότε ἐποχῆς.

Ὁ Πολύβιος ἐπικρίνει τὸν Φίλιππον καὶ ἐπαινεῖ τοὺς Ἀχαιοὺς πατριώτας του, πατέρα καὶ υἱὸν Ἀράτους, ὁ Πλούταρχος γράφει βραδύτερον εἰς τοὺς Παραλλήλους βίους του διὰ τὸν Φιλοποίμενα, διὰ τὸν Ἀρατον καὶ δι' ἄλλας ἀσημάντους ἑλληνικὰς προσωπικότητας καὶ δὲν ἔγραψε τίποτε διὰ τὸν Φίλιππον τὸν Ε' ἢ διὰ τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν ἢ διὰ τὸν Ἀντίγονον Γονατᾶν, διὰ τὸν Ἀντίγονον Δώσωνα καὶ δι' ἄλλους διαπρεπεῖς πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἡγέτας. Ἐναντὶ τῆς Ἀχαϊκῆς καὶ τῆς Αἰτωλικῆς Συμπολιτείας τὸ Μητροπολιτικὸν Μακεδονικὸν Κράτος ὑπερεῖχε καὶ ἐν τούτοις παρέμεινεν εἰς τὸ σκό-

τος. Καθ'ηκον τῶν καθηγητῶν τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας μας φρονῶ διτι εἶναι ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν βασιλείων τούτων εἰς τὴν γνῶσιν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ κ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, πολιτικός ἡγέτης ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἀκαδημαϊκός, ἐνῶ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἰδικὸν μου Φίλιππον τὸν Ε' καὶ τὸν μνημονεύει, ἐν τούτοις ἐπαναλαμβάνει διτι ἐλέγετο πρὸ ἐμοῦ εἰς βάρος τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε' καὶ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀράτου, καταλήγει δὲ κατ' ἐμὲ εἰς ἀτυχή διδάγματα διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα στὴν Πύδνα» (σελ. 1175) γράφει διτι «καλῶς ἔγιναν, ὄσα ἔγιναν», δηλαδὴ καλῶς ὑπεδουλόθη ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Ρώμην, διότι ἔγινε διασταύρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος μὲ τὴν ρωμαϊκὴν πολιτικὴν καὶ νομικὴν σκέψιν καὶ οὕτως ἀνεκχυεν ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς. Δικαιολογεῖ τὴν στάσιν τοῦ Ἀράτου, τοῦ ὁποίου τὸ ὀπτικὸν πεδῖον δὲν ὑπερέβη τὰ ὄρια τῆς Ἀχαΐας, καὶ τοῦ Πολυβίου, ὅστις ἔγραψε τὴν ἱστορίαν του, ὡς προστατευόμενος καὶ διδάσκαλος τοῦ Σκιπίωνος Αἰμιλιανοῦ καὶ ἐπικρίνει τὸν Φίλιππον τὸν Ε'. Παραλλήλῳ εἰς τὸν Πολύβιον μὲ τὸν σοφὸν Γεώργιον Σχολάριον, τὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διορισθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιον καὶ ἐξομοιώνει τὸν τελευταῖον τούτον πρὸς τὸν πεσόντα εἰς τὰς ἐπάλλξεις τοῦ βασιλικοῦ του καθηκόντος αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Δὲν δύναται νὰ νοηθῇ κατ' ἐμὲ πλὴον σφαλερὰ καὶ συγκεχυμένη ἀντίληψις τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Ὁ Ἄρατος ὑπῆρξε καλὸς Ἀχαιός, ἀλλὰ κακὸς Ἕλληνας, διότι δὲν κατάρθωσε νὰ κατανοήσῃ τὴν πανελληνιον ἰδέαν, ὑφ' ἧς ἐκινεῖτο ὁ Φίλιππος ὁ Ε'. Ὁ Πολύβιος ἔγραψεν ὡς Ἕλληνας τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς του, δὲν κατάρθωσεν ὁμοίως νὰ κατανοήσῃ, οὔτε τὸν στενὸν πατριωτισμὸν του, οὔτε τὸν θαυμασμὸν του πρὸς τοὺς Ρωμαίους. Ἄλλ' οὔτε καὶ ὁ κ. Κανελλόπουλος κατάρθωσεν ν' ἀπομακρυνθῇ μετὰ 22 αἰῶνας τῆς ὀλεθρίας ταύτης ἀντιλήψεως. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐσφαλμένης κατ' ἐμὲ ἀντιλήψεως ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου ἔδωσα τὴν διὰλεξι.

Φρονῶ διτι ὁ Ἄρατος, καταπολεμήσας τὴν πρὸς Δυσμᾶς στροφὴν τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε' καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος, προσχωρήσας εἰς τὸν Μωάμεθ τὸν Β' ἐκ τοῦ μίσους του πρὸς τὸν Πάπαν, ἀποτελοῦν διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν καὶ οὐχὶ πρὸς μίμησιν. Δὲν φαντάζομαι διτι ὑπάρχουν πολλοὶ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι συμμερίζονται τὴν ἀκόλουθον ἀντίληψιν τοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου. «Τὸ Ἑλληνικὸν Γένος τὸ ἔσωσαν στὸ 1453 καὶ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ καὶ ὁ πρῶτος πατριάρχης τῆς σκλαβωμένης ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτωρ πέφτοντας στὴν πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ. Ὁ πατριάρχης παίρνοντας ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πορθητοῦ τὸ χρυσὸν δεκανίκιον μὲ τὸν πολυτίμου λίθου». Φρονῶ διτι εἶναι ἀτυχῆς ἡ ἔρμηνεία αὕτη τῆς ἱστορίας. Τὸ Γένος ἔζησε μὲ τὸ δράμα «τοῦ μαρμαρωμένου βασιληᾶ». Ὅταν ὁ Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ἔχυνε τὸ αἷμα του εἰς τὴν Πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ Γ. Σχολάριος εὐρίσκετο εἰς μοναστήριον. Ὁ πορθητὴς ἐχρησιμοποίησε τὸν Γεννάδιον, ὡς ὄργανον ἐπιβολῆς τῆς κυριαρχίας του ἐπὶ τῶν πολυπληθῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς μειωφηρίας τῶν ἀλλοθρήσκων Τούρκων κατακτητῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀσχέτως πρὸς τὴν παρέκβασιν ταύτην, φρονῶ διτι πρέπει νὰ καταπολεμηθῇ ἡ ἀντίληψις τῶν Πολυβίου, Holleaux καὶ Κανελλοπούλου, διτι ἤθθεν ὁ Φίλιππος ὁ Ε', μὴ εἰσακούσας τὰς συμβουλὰς τοῦ Ἀράτου, ὅπως περιορισθῇ εἰς τὴν ἐνδοελληνικὴν διαμάχην, ἀλλὰ συμμαχήσας μὲ τὸν Ἀννίβαν κατὰ τῆς Ρώμης, προεκάλεσε τὴν στροφὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἰμπεριαλισμοῦ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ διτι κατὰ συνέπειαν εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν ὑποδουλώσιν του. Τὸ ἀντίθετον εἶναι ἀληθές. Ὅτι ὁ Φίλιππος ὁ Ε' προεῖδε τὸν κίνδυνον τῆς ὑποδουλώσεως, ἠγωνίσθη διὰ τὸν ἀποκορσθῆναι, ἀλλ' ἀπέτυχεν οὐχὶ ἐξ ὑπαιτιότητός του. Εἰς αὐτὴν τὴν βασικὴν γραμμὴν μου συμφωνεῖ ὁ ἐπικρι-

τής μου. Ματαιώς ὄθεν καὶ ἀνοφελῶς ἠσχολήθη με ἄλλας δὴθεν ἐλλείψεις.

Μετὰ τιμῆς
Παναγιώτης Κ. Γυϊόκας
Ἐπίτιμος δικηγόρος

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΑΡΑΒΑΓΓΕΛΗ

Δημοσιεύεται παρακάτω ἓνα μικρὸ ποίημα, ἀνέκδοτο ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, ποὺ βρήκα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1969 στὴ σκῆτη τῶν Καυσοκαλυβίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Συγκεκριμένα ξεφυλλίζοντας τὸ βιβλίον ἐπισκεπτῶν στὴν ὄραία αἰθουσα ὑποδοχῆς τοῦ ἀρχοντικοῦ ἀγιογραφικοῦ οἴκου τῶν Ἰωασαφαίων, εἶδα ν' ἀπευθύνουν στὸ «σεμνεῖον αὐτὸ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς τέχνης» λόγια κολακευτικὰ διαπρεπεῖς Ἑλληνας ποὺ πέρασαν καὶ φιλοξενήθηκαν ἐκεῖ, ὅπως ὁ Σπυρ. Λάμπρος, ὁ Παῦλος Καρολίδης, ὁ Ἰωακείμ Φορόπουλος, ὁ Σωκρ. Κουγέας, ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας κ.ἄ. Σὲ μιά σελίδα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ βρίσκεται τὸ ποίημα τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, ἀφιερωμένο στὴ σκῆτη τῶν Καυσοκαλυβίων καὶ τοὺς Ἰωασαφαίους ζωγράφους, ὀνομαστοῦς γιὰ τὴν ἐπίδοσή τους στὴν ἀγιογραφία.

Ὁ Γερμανὸς Καραβαγγέλης, μητροπολίτης Καστοριάς, κατόπιν Ἀμασειᾶς καὶ τέλος ἑξαρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, εἶναι γνωστότατος γιὰ τὴν ἐθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ δράση του γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα σὰν ἐξέχουσα ἥρωικὴ μορφή τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα¹. Στὴν ἐπικὴ αὐτὴ πάλι τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῶν βουλγαρικῶν ὀργάνων ὁ Καραβαγγέλης στάθηκε πρωτοπόρος, ὀργανωτὴς καὶ συντονιστὴς τοῦ ἀγῶνα στὸ πιὸ ἐπικίνδυνον καὶ στὸ πιὸ καιρὸ σημεῖο, στὴν Καστοριά. Ἐπτά ὀλόκληρα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1900 μέχρι τὸ 1907, ὑπηρετήσε με πίστη, ἐνθουσιασμό καὶ πείσμα τὴν ἱερὴ ὑπόθεσι τῆς Μακεδονίας καὶ πρόσφερε ἔργο πολύτιμο, ἀξιο τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Τὸ δημοσιευμένο ποίημα τοῦ σεπτοῦ ἱεράρχη δὲν ἀναφέρεται σὲ πρόσωπα ἢ γεγονότα τῆς θυελλώδους ἐθνικῆς του δράσης. Γράφτηκε τὸ 1894, ἐνῶ ἦταν ἀκόμα ἀρχιμανδρίτης καὶ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, καὶ περιέχει ἐντυπώσεις καὶ λόγια φιλοφρονητικὰ γιὰ τὴ σκῆτη τῶν Καυσοκαλυβίων καὶ τὴν ἐκεῖ ἀδελφότητα τῶν ἀγιογράφων Ἰωασαφαίων. Ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ποίημα δὲν παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον οὔτε διακρίνεται γιὰ τὴν ἄρτια τεχνικὴ του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν θὰ ἀξίζε ἴσως νὰ δημοσιευθῇ. Ἐπειδὴ ὁμως προέρχεται ἀπὸ τὸν Γερμανὸ Καραβαγγέλη, μορφή ποὺ στὴ συνείδησή μας ἔχει καθιερωθῆ σὰν ὁ ἀντάρτης τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα ἢ ὁ σχολαστικὸς θεολόγος ποὺ ἀντικρούει με δογματικὰ ἐπιχειρήματα ἐγκύκλιον τοῦ πάπα τῆς Ρώμης, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι χωρὶς σημασία τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀγωνιστὴς κληρικὸς σὲ μιά στιγμὴ βαθιᾶς συγκίνησης ἄφησε τὸν ἑαυτὸ του νὰ ἐκδηλωθῇ ποιητικὰ. Τὸ ποίημα δημοσιεύεται ὅπως ἀκριβῶς ἔχει στὸ χειρόγραφο:

1. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα, ἐκδ. δευτέρα, ἐπιμελεῖα Β. Λαοῦρδα, πρόλογος Στ. Π. Κυριακίδου, εἰσαγωγή Κλ. Τσοῦρκα, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ ἀρ. 26) 1959. Μετακομιδὴ Λειψάνων Γερμανοῦ Καραβαγγέλη (ἐκδ. ΕΜΣ), Θεσσαλονίκη 1960.